

УДК 314.15-026.48(=18)(497.1)"1980/1990"
314.15(=18)(100)
323.1:316.75(=18)

DOI <https://doi.org/10.31212/manjine.2023.25.dra.383-408>

Петар Драгишић*

ОРГАНИЗАЦИЈЕ АЛБАНСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА*

Апстракт: У чланку је приказано деловање албанске политичке емиграције осамдесетих година прошлог века. Анализиране су организације албанских политичких емиграната, њихове идеје и циљеви, као и основни облици њиховог деловања. Чланак је највећим делом базиран на документима београдских архива. Коришћена је и релевантна литература о косовском и емигрантском питању.

Кључне речи: албанска емиграција, Косово, Југославија, осамдесете

У својој недугој историји друга Југославија била је суочавана с тешким бременом нерешеног националног питања. То се, поред осталог, манифестовало и у

* Институт за новију историју Србије, Београд,
petar.dragisic@gmail.com

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години, бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

акцијама политичке емиграције из Југославије, која је на различите начине настојала да промовише националне циљеве својих народа.¹ Истраживање ове проблематике није једноставно. С обзиром на то да је реч о питању које је имало значајне безбедносне аспекте, најрелевантније податке о томе садрже документа безбедносних служби. Непроступачност највећег броја таквих докумената у Србији значајно отежава истраживачки процес. Ипак, немали број докумената безбедносне провенијенције могуће је пронаћи у доступним архивима у Београду (Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије, Архив Југославије), што омогућује солидан преглед ове теме.

1 О политичкој емиграцији из Југославије видети, између осталог, у: Mark Arons, Džon Loftus, *Pacovski kanali*, (Banjaluka: Apis, 2012); Milo Bošković, *Šesta kolona. Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, (Zagreb: Birotehnika; Novi Sad: Dnevnik, 1985); Srđan Cvetković, „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija“, *Istorija 20. veka* 2/2014, 171–197; Petar Dragišić, „Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations“, *Tokovi istorije* 3/2018, 87–106; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију. Југословенска политичка емиграција на Западу 1968–1980*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019); Valentina Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoј Jugoslaviji“, *Polemos* 1–2/2019, 13–37; Mario Jareb, „Hrvatska politička emigracija 1928–1990“, *Hrvatska politika u XX stoljeću*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), 307–336; Božidar Spasić, *Lasica koja govori. Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*, (Beograd: Knjiga komerc, 2000); Игор Вукадиновић, „Делатност албанске емиграције на Западу према питању Косова и Метохије (1945–1969)“, *Зборник радова Филозофског факултета* 2/2021, 237–255.

За разлику од емигрантских група других источноевропских држава, које су биле највећим делом десничарске или либералне, албански емигрантски миље имао је и своју комунистичку фракцију, која је посебно ојачала у последњој деценији Хладног рата. Ипак, у првим хладноратовским деценијама кључну улогу у албанској емиграцији играле су десне струје. Емигрантска организација Легалитет, коју је предводио Абаз Купи, пледирала је за рестаурацију албанске монархије, на челу с Ахмедом Зогуом, а јасно десничарски оријентисан био је и Бали Комбетар, предвођен Мидхатом Фрашерџем и Алијем Келсиром. Ова групација имала је јасну фашистичку основу.²

Важна структура албанске десне емиграције формирана је почетком шездесетих година у Сједињеним Америчким Државама. Радило се о Призренској лиги, основаној 1962. године. Битну улогу у њеним првим годинама играли су Џафер Дева и Митхат Вранићи, који су се неколико година пре оснивања Лиге настанили у САД. У питању је била организација с великоалбанским намерама с обзиром на то да је она тежила стварању „Етничке Албаније“. Средином педесетих година у Канади је основана организација албанских емиграната Слободно Косово, чији је циљ био албанизација Косова. Осим на америчком кон-

2 Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*, (Београд: Балканолошки институт, 2022), 332. Бали Комбетар се почетком педесетих година распао на две фракције: радикалнију групацију Бали Аграр и Уједињени Бали Комбетар. Петар Ристановић, *Косовско питање 1974–1989*, (Београд: Прометеј; Нови Сад: Информатика, 2020), 150.

тиненту, групације албанске политичке емиграције деловале су и у више земаља западне Европе (СР Немачка, Француска, Белгија, Италија), као и у Турској.³ Непосредно по окончању Другог светског рата, у Риму је био основан Савез Косовара, под вођством већ поменутог Џафера Деве.⁴

Седамдесетих година основан је низ нових организација Албанаца у егзилу попут Албанске омладине у слободном свету, Организације албанских студената у Њујорку, Пријатеља нове Албаније. Посебну особеност ових организација представљала је чињеница да су оне биле чврсто повезане с комунистичким режимом у Албанији. У питању је био један својеврстан историјски оксиморон. Емигрантске организације, независно од своје идеолошке оријентације, по својој дефиницији делују против режима у матичној држави. У овим случајевима радило се о емигрантским групама, које су деловале у спречи с режимом (у Тирани) и штавише представљале његову продужену руку на Западу.⁵

У овом, проенверовском сегменту албанске политичке емиграције посебно важну улогу играо је Црвени народни фронт, који је уз асистенцију албанске обавештајне службе основан 1980. године у Савезној Републици Немачкој. На челу ове марксистичко-лењинистичке организације налазио се Ибрахим Кељменди, албански политички емигрант с Косова.

3 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији*, 334.

4 Ристановић, *Косовско питање*, 151.

5 *Исто*, 153.

Њему су се убрзо придружили Јусуф Грвала и Кадри Зека. Организација није била масовна. Почетком осамдесетих имала је око 200 припадника.⁶

Почетком осамдесетих година основана је још једна марксистичко-лењинистичка, односно проенверовска емигрантска организација – Покрет за албанску социјалистичку републику у Југославији (ПАСРЈ). Ова групација настала је на темељима три организације егзил-Албанаца: Покрета за ослобођење Косова и других албанских области, Комунистичке марксистичко-лењинистичке партије Албанаца у Југославији и Организације марксиста-лењиниста Косова. У првој половини осамдесетих ПАСРЈ су водили поред осталих Џафер Шатри, Ибрахим Кељменди и Сабри Новосела. ПАСРЈ је током осамдесетих више пута мењао назив. Избациван је придев „социјалистичка“, затим је 1985. године организација добила назив Народни покрет за републику Косово, да би нешто касније из назива била избачена и „република“ (Народни покрет Косова).⁷ Већ средином осамдесетих југословенски безбедносни апарат процењивао је да је ПАСРЈ доминантна снага у миљеу албанске политичке емиграције, те да је реч о групацији с јаким везама са сепаратистичким структурама на Косову. У том периоду, средином осамдесетих година, ПАСРЈ је као циљ истицала паролу *Косово – република*.⁸

6 Исто, 151–152.

7 Исто, 288–291.

8 Архив Југославије (АЈ), фонд 803, Председништво СФРЈ, 1793, ССУП, Информација о активности непријатељске емиграције пореклом из Југославије, 25. фебруар 1985.

Почетком осамдесетих година у Београду се процењивало да је албанску емиграцију чинило око 20.000 Албанаца, од чега је око 4000 било са Косова. Од њих је, према југословенским проценама, око 800 било изразито непријатељски оријентисано. Уочавано је да је албанске емиграције било највише у Сједињеним Америчким Државама, Канади, Аустралији, као и у неколико западноевропских земаља (СР Немачка, Француска, Белгија, Шведска). У једном документу дипломатске провенијенције из 1981. године процењивано је да постоји преко 20 организација Албанаца из Албаније, које су формиране у време Другог светског рата, као и у послератном периоду. Истицана је њихова великоалбанска, али и десничарска оријентација (фашисти, ројалисти, националисти). Њихово чланство су чинили превасходно политички емигранти из Албаније, али је у њима било и косовских Албанаца. Почетком осамдесетих у овој групацији посебно су утицајни били већ поменути Легалитет и Бали Комбетар. Неке организације окупљале су искључиво косовске Албанце попут Савеза Косовара, Албанске омладине у слободном свету, Резистенце Косоваре. Састав Призренске лиге био је мешовит – њу су чинили како политички емигранти из Албаније, тако и Албанци из Југославије. Југословенски режим је већ почетком осамдесетих посебно пратио поменути марксистичко-лењинистичку организацију Црвени фронт. Њу су такође водили југословенски држављани, односно косовски Албанци.⁹

9 АЈ, 803–101, ССИП, Информација, 27. април 1981.

Средином осамдесетих година југословенска полиција је процењивала да „албанска непријатељска емиграција“ има око 25.000 припадника, који су били распоређени у 25 организација. Процењивано је и да је половина припадника албанске емиграције била пореклом из Југославије.¹⁰

Без обзира на различита идеолошка усмерења, различите групације албанске политичке емиграције су током осамдесетих година дошле до високог степена консензуса у погледу њиховог основног циља. У документу Савезног секретаријата за унутрашње послове из јуна 1985. године истакнуто је да је основни циљ Албанске непријатељске емиграције (АНЕ) стварање Велике Албаније.¹¹ Идеолошка оријентација АНЕ није, међутим, била без утицаја на ту великоалбанску идеју. Наиме, десне групације АНЕ поставиле су себи за циљ стварање антикомунистичког и прозападног великоалбанског ентитета.¹²

Ипак, под утицајем режима у Тирани албанска емиграција је стала иза идеје *Косово – република*, „након што је оцењено да би то представљало корак ближе у реализацији крајњег циља – отцепљење и прикључење Албанији“. Према подацима југословенске

10 АЈ, 803–1844, ССУП, Активност албанске емиграције у спрези са албанском обавештајном службом према нашим грађанима у иностранству, 18. јун 1985.

11 Исто.

12 АЈ, 803–1844, Служба за истраживање и документацију, Информација – Нека сазнања СИД-а о активности албанске непријатељске емиграције у спрези са албанском обавештајном службом према нашим грађанима у иностранству, 10. јун 1985.

полиције, „обавештајним и другим каналима из НСР Албаније су стизале поруке да Албанци у Југославији и иностранству у остваривању својих циљева треба да иду постепено“. У Тирани је, према сазнањима југословенске полиције, замишљен алгоритам према којем је требало да косовски Албанци „прво добију своју републику с правом на отцепљење, па тек касније, 'када за то дође време масовном акцијом у земљи за коју се треба добро припремити, путем плебисцита уз међународну подршку или силом оружја, остварити прикључење мајци Албанији'“. ¹³

По свој прилици, радило се о новој оријентацији албанске емиграције. У већ поменутом документу Савезног секретаријата за унутрашње послове (ССУП) истицано је да до „контрареволуције“ на Косову 1981. године десничарске групације албанске политичке емиграције (балисти, ројалисти) нису истицали паролу *Косово – република*, те да су уместо тога инсистирали на непосредној реализацији великоалбанског програма, односно на присаједињењу Албанији југословенских територија насељених Албанцима. Тако се, према сазнањима југословенске полиције, до великих албанских демонстрација из 1981. године размишљало и у марксистичко-лењинистичком Црвеном фронту. ¹⁴

Као и остали емигрантски ентитети из Југославије, и албанске емигрантске групације користиле су различите методе деловања, од политичко-пропагандних до

13 АЈ, 803–1844, ССУП, Активност албанске емиграције у спрези са албанском обавештајном службом према нашим грађанима у иностранству, 18. јун 1985.

14 Исто.

насилних и радикалних. У поређењу с хрватском политичком емиграцијом, Албанци у егзилу су, међутим, у мањој мери посезали за екстремним и насилним акцијама. Најтеже ударце Београду албанска емиграција задала је на нивоу политике и пропаганде избегавајући отворену размену удараца с југословенским тајним полицијама. Тако групе албанских политичких емиграната, за разлику од хрватских, нису изводиле спектакуларне акције попут бомбашких напада у Београду, упада диверзаната Хрватског револуционарног братства у Босну 1972. године, бројних напада на југословенске дипломате и сл. Очигледно је да су албанске групације у егзилу процењивале да ће политичке акције пре довести до жељених циљева него насилни акти, који би угрозили њихову репутацију у иностранству.

Демонстрације и друге врсте јавних скупова биле су чест облик деловања албанске политичке емиграције. Ови скупови су некада представљали реакцију на догађања на Косову (попут „контрареволуције“ 1981. године, одређених мера које су југословенске и српске власти спроводиле на Косову) или су одржавани поводом албанских празника (Дан заставе). Честим и некада прилично масовним јавним скуповима албанска политичка емиграција настојала је да скрене пажњу јавности западних земаља и политичке класе водећих западних држава на проблем Косова и питање статуса Албанаца у Југославији. Велики број одржаних демонстрација и других јавних скупова албанских емигрантских организација током осамдесетих година показивао је схватање албанске емиграције о потреби интернационализације косовског питања.

Од „контрареволуције“ до краја 1982. године албанска емиграција одржала је 47 демонстрација на северноамеричком континенту, Аустралији и у западној Европи.¹⁵ Према подацима Савезног секретаријата за иностране послове (ССИП), албанска емиграција је 1985. године одржала 25 скупова с око 4700 учесника.¹⁶ За југословенски режим су посебно непријатне демонстрације одржане 2. априла у Њујорку испред зграде Генералног конзулата СФРЈ и Мисије СФРЈ при Уједињеним нацијама. Са тих демонстрација генералном секретару Уједињених нација упућен је меморандум о прогону Албанаца у Југославији.¹⁷

Наредне године албанска емиграција је поводом обележавања Дана заставе, односно Дана албанске независности (28. новембар) одржала 17 скупова у Сједињеним Америчким Државама и у западној Европи. На тим скуповима укупно је учествовало око 4400 емиграната. У САД је одржано 13 скупова, са око 3500 учесника. Скупови су 1986. године одржани највећим делом у затвореним просторима. Према информацијама Савезног секретаријата иностраних послова, кључну улогу у организовању ових прослава играле су десничарске организације албанске емиграције, и то

15 Ристановић, *Косовско питање*, 284.

16 АЈ, 803–922, ССИП/Управа за исељеништво и емиграцију, Информација о скуповима албанске националистичке и иредентистичке емиграције поводом обележавања Дана албанске заставе, Дана албанске независности и националног празника НСРА, 6. јануар 1987.

17 АЈ, 803–888, ССИП, Информација о активностима албанске иреденте у иностранству поводом пете годишњице контрареволуције у САП Косово, 28. април 1986.

пре свега оне које су деловале око Њујорка и Чикага. Леве организације се помињу као организатори скупова у Европи. Према оценама ССИП-а, прославе Дана албанске заставе искоришћене су „за даљу ескалацију напада на СФРЈ са платформе наводне заштите људских права Албанаца у Југ и другим паролама из сфере демократских слобода“.¹⁸

Поводом Дана заставе 1987. године албанске емигрантске организације одржале су 25 прослава: 12 у Сједињеним Америчким Државама, пет у Белгији, две у СР Немачкој и по једну у Швајцарској, Шведској, Холандији, Аустралији, Канади и Великој Британији. У организацији прослава учествовале су различите, и леве и десне, организације АНЕ (Легалитет, Савез Косовара, Блоку индепенденте, НПК). Осим тога, исте године албанска емиграција одржала је и више антијугословенских демонстрација поводом одлуке Београда о упућивању одреда милиције савезног СУП-а на Косово.¹⁹ Албанци у емиграцији протест против поменуте одлуке о упућивању снага Савезног СУП-а на Косо-

18 АЈ,803–922, ССИП/Управа за исељеништво и емиграцију, Информација о скуповима албанске националистичке и иредентистичке емиграције поводом обележавања Дана албанске заставе, Дана албанске независности и националног празника НСРА, 6. јануар 1987.

19 АЈ, 803–967, Председништво СФРЈ, Служба за питања спољне политике и међународних односа – Из информације о скуповима албанске националистичко-сепаратистичке и иредентистичке емиграције поводом обележавања Дана албанске заставе, Дана албанске независности, националног празника НСРА и реаговањима у вези са упућивањем специјалног одреда ССУП-а на Косово, 18. јануар 1988.

во нису изражавали само демонстрацијама. Ова одлука осуђена је и у више радио-емисија на радиостаницама у САД.²⁰

Јавне скупове поводом Дана заставе албански емигранти одржали су и 1988. године. Укупно је, према информацијама ССИП-а, одржано 17 прослава албанског националног празника, и то у САД, Белгији, Канади, Шведској и Данској. Осим тога, албанска емиграција реаговала је и на демонстрације Албанаца на Косову од 17. до 21. новембра 1987. године. У знак подршке својим сународницима у Југославији, албанска емиграција одржала је девет демонстрација. Протести су организовани у САД, Аустралији, али и у неколико западноевропских градова (Женева, Цирих, Манхајм, Бон, Копенхаген).²¹

Насилне акције нису биле основна делатност албанске политичке емиграције. Већ поменуте пропагандне активности представљале су основни *modus operandi* Албанаца у егзилу. Ипак, током осамдесетих албанска емиграција је прибегавала и најрадикалнијим средствима у обрачуна са Југославијом и њеним поретком. Низ таквих акција забележен је непосредно по „контрареволуцији“ на Косову 1981. године, па их можемо разумети као ехо те неуспеле албанске побуне на Косову. У пролеће и лето 1981. године у Белгији је забележено 13 насилних акција против југословенских

20 Исто.

21 АЈ, 803–1006, ССИП, Информација о скуповима албанске непријатељске емиграције поводом обележавања Дана албанске заставе, Дана независности Албаније и националног празника НСР Албаније, 27. фебруар 1989.

интереса (подметање пожара у експозитури ЈАТ-а и југословенском туристичком представништву у Бриселу, напад на два клуба југословенских радника, паљење аутобуса из Лесковца, напад на југословенску амбасаду у Бриселу). Почетком августа исте године уследила је најрадикалнија акција тог лета. Тада је један албански емигрант убио једног и ранио другог службеника југословенске амбасаде у Бриселу.²²

Југословенска служба државне безбедности упозоравала је у пролеће 1981. године југословенски политички врх да албанска политичка емиграција, самостално или у сарадњи са хрватском емиграцијом, планира илегално убацивање оружја и људи за вршење диверзантских акција у Југославији, као и нападе на југословенске дипломатске представнике у иностранству.²³

Терористичке акције албанске емиграције настављене су и наредних година. У једном документу Савезног секретаријата за иностране послове из 1983. године наведено је више насилних акција албанске емиграције. Поменуто је више претњи убиством службеницима југословенских дипломатско-конзуларних представништава у Берну, Бриселу, Цириху, Штутгарту, Франкфурту, Хамбургу, Берлину, као и активисти-

22 Ристановић, *Косовско питање*, 279; АЈ, 803–107, Стенографске белешке са 87. седнице Председништва СФРЈ, одржане 8. јула 1981; АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије, III/306, Стенографске белешке са заједничке седнице Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ, одржане 2. априла 1981.

23 АЈ, 803–1787, ССУП/СДБ, Специјална информација, Делатност албанске емиграције на Западу и мере служби безбедности на онемогућавању њеног деловања, 2. јун 1981.

ма пројугословенских албанских клубова. Наведено је и пребијање двојице дописника *Политике* и Танјуга крајем маја 1981. године у Женеви, као и двојице радника амбасаде у Бечу априла 1982. године.²⁴ Марта исте године (1982) извршен је оружани напад на југословенски клуб у Бриселу, када су убијена двојица и рањена још двојица југословенских држављана. Као што видимо, Брисел је раних осамдесетих био поприште највећег броја насилних акција албанске политичке емиграције. Ипак, насиља је било и другде. Албанској емиграцији се, на пример, приписивала и серија бомбашких напада на објекте југословенских исељеника у Детроиту августа 1981. године.²⁵

У документу ССУП-а из 1986. године тематизована је повезаност албанске емиграције с илегалним албанским групацијама на Косову. Преко тих веза на Косово су убацивани пропагандни материјали, али и оружје. Производ те сарадње била су у том периоду подметања експлозивних направа у неколико косовских градова (Приштина, Урошевац, Пећ, Ђаковица), као и неколико напада на припаднике „органа безбедности“. Истицало се и да су албански емигранти и националисти на Косову планирали и стварање складишта оружја у циљу организовања оружаног устанка на Косову.²⁶

24 АЈ, 803–1790, ССИП, Активност непријатељске емиграције албанског порекла, 11. март 1983.

25 Исто.

26 АЈ, 803–1798, ССУП, Активност органа унутрашњих послова на откривању и одузимању илегално поседованог оружја у САП Косово и пресецању и онемогућавању уношења у земљу оружја, муниције и експлозива од стране НЕ, новембар 1986.

Крајем 1987. године у документу југословенске савезне полиције изнет је податак да су од почетка осамдесетих година припадници ПАСРЈ у 28 акција убили шест и ранили седам „лојалних“ југословенских држављана. Чак пет од шест убијених „лојалних грађана“ били су етнички Албанци. У ондашњој терминологији „лојални“ су били они Албанци који су на различите начине били повезани с југословенским државним или партијским апаратом. Према информацијама ССУП-а, више припадника ПАСРЈ пледирао је за наставак терористичких акција. У ту сврху они су набављали оружје и друга диверзантска средства. Према полицијским изворима, убиство у касарни у Параћину, када је војник Албанац убио четири припадника ЈНА, посебно је мотивисало ове структуре у ПАСРЈ: „Поводом злочина у параћинској касарни истичу да је то пример који треба следити“.²⁷

У документу ССУП-а из марта 1989. године поменуто је неуспели напад албанских емиграната на југословенску амбасаду у Берну те године и наведено је да терористичке ћелије албанске емиграције планирају радикалне акције у Југославији и изван ње. Поменуто је планирање диверзија, атентата, напада на југословенска дипломатско-конзуларна представништва, напада на особе повезане с југословенским безбедносним апаратом.²⁸ Можемо претпоставити да су ови планови били одраз све напетости стања на Косову крајем осамдесетих

27 АЈ, 803–1799, ССУП, Информативни билтен органа и служби безбедности: Акција КОРАБ – Косово 87, 9. новембар 1987.

28 АЈ, 803–1804, ССУП, Анализа делатности непријатељске емиграције пореклом из Југославије, март 1989.

година, што је албанску емиграцију подстицало да у своју борбу укалкулише и насилне операције.

Специфичност албанске политичке емиграције била је снажна опредељеност за покушаје интернационализације албанског питања у Југославији, односно покушаје да се придобије јавно мњење водећих земаља Запада за албанске циљеве. У ту сврху албанска емиграција обраћала се различитим међународним институцијама. Препознавши тренутак, Албанци су се брзо уклопили у регистар нових појмова међународне политике. Позивајући се на одредбе о људским правима из Завршног акта Конференције о европској безбедности и сарадњи, усвојеног 1975. године, албанска емиграција је интензивно подвлачила, како су истицали, угроженост људских права косовских Албанаца. У једном документу Савезног секретаријата за иностране послове из 1986. године подвучено је да је од 1982. до 1986. године албанска емиграција упутила 18 меморандума, апела и петиција Европском парламенту, Центру за људска права у Женеви, Уједињеним нацијама, америчким конгресменима и сенаторима, редакцијама листова „у циљу интернационализације проблема Косова“.²⁹

Према југословенским изворима, ове пропагандне активности албанске емиграције интензивирале су се након „контрареволуције“ 1981. године. Осим различитих меморандума упућених појединим међународним организацијама, албанска емиграција се обра-

29 АЈ, 803–888, ССИП, Информација о активностима албанске иреденте у иностранству поводом пете годишњице контрареволуције у САП Косово, 28. април 1986.

ћала и појединим америчким политичарима (конгресменима и сенаторима), а одржавала је и контакт с Хелсинки воч комитетом у Њујорку, који је затим издао публикацију о кршењу људских права на Косову.³⁰

У једном југословенском документу из 1988. године наведено је да албанска емиграција настоји да интернационализује питање Косова, те да се у ту сврху, између осталог, дистрибуирају плакати, брошуре, књиге и слични материјали с „антијугословенском пропагандом“. Оцењено је да су Албанци успели да остваре утицај на неке америчке сенаторе и конгресмене (Џозеф Диогарди/Joseph John DioGuardi, Брумфилд/William S. Broomfield, Боб Дол/Bob Dole...), а изнета је и претпоставка да се албанска емиграција с намером придобијања ових личности за своје циљеве користи и новчаним прилозима односно „легалном корупцијом“. Као доказ успешности лобирања албанске емиграције у САД наведена је резолуција (која додуше није била усвојена), коју су 1987. године сенатори Сајмон и Дол предложили у Сенату, а која се односила на проблеме Албанаца у Југославији.³¹

30 АЈ, 803–1790, ССИП, Активност непријатељске емиграције албанског порекла, 11. март 1983.

31 АЈ, 803–965, Документационо-аналитички центар, Деловање АНЕ у 1987. години, Информација о активности АНЕ у западним земљама и продори у јавна гласила тих земаља, са предлогом мера, 28. март 1988. То није била једина резолуција коју су у Представничком дому и Сенату САД тих година предлагали проалбански оријентисани сенатори и конгресмени. Ристановић, *Косовско питање*, 286–287. О албанском лобирању у САД видети: Paul Hockenos, *Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars*, (Itaca&London: Cornell University Press, 2003).

Све већа повезаност албанских емиграната с америчким конгресменима и сенаторима потврђивала се на бројним скуповима албанске емиграције у САД, на којима су често били присутни, а понекад играли и централну улогу, представници америчких законодавних тела. Тако је, на пример, на скупу одржаном јануара 1987. године у Њујорку међу говорницима био и конгресмен Диогарди. Априла исте године, поводом годишњице косовске „контрареволуције“, на скупу Албанаца у Њујорку говорио је конгресмен Брумфилд. Почетком маја исте године представници албанске емиграције састали су се у Њујорку са сенатором Бобом Долем и конгресменом Диогардијем. Том приликом Дол се захвалио Албанцима на позамашној донацији намењеној његовој председничкој кампањи (у износу од 1,2 милиона долара). Истог месеца организација Бали Комбетар у Детроиту приредила је вечеру у част конгресмена Брумфилда, члана Одбора за спољну политику и људска права Представничког дома. Брумфилд је том приликом Албанцима обећао да ће се заложити за отварање конзулата САД у Приштини и оштро критиковао поступке југословенских власти на Косову. Савезни секретаријат иностраних послова располагао је тих година и информацијама о контактима представника америчке администрације с Албанцима, па чак и потпредседника Џорџа Буша старијег. Ипак, америчка амбасада у Београду негирала је да је до састанка Буша и Албанаца дошло.³²

32 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСП), Политичка архива (ПА), САД (1987) 428110, ССИП,

Како се последња деценија Хладног рата ближила крају, везе албанске емиграције и законодавних тела америчке политике биле су све снажније и све очигледније. Јуна 1989. године, приликом демонстрација Албанаца испред зграде Конгреса, улогу водитеља скупа преузео је Џозеф Диогарди. Он се том приликом директно реферисао на прилике у Југославији и оштро напао политику Србије и српског председника Слободана Милошевића. Диогарди је Милошевићу пребацно да „он руши ранији Титов концепт о ограничавању власти Србије, кроз стварање посебних аутономних покрајина“.³³

После Диогардија скупу су се обратила два виђења конгресмена, који су припадали проалбанској групацији у америчком Конгресу. Конгресмен Вилијем Брумфилд је у свом говору нагласио да САД више не могу толерисати, како је истакао, положај Албанаца у Југославији као грађана другог реда. Сенатор Алфонсо Дамато подвукао је постојање специјалних обавеза САД према Албанцима у Југославији, а конгресмен Трафикант је у оштро интонираном говору поменуо своју иницијативу да Сједињене Државе Југославији укину статус најповлашћеније нације и позвао администрацију, односно Стејт департмент, да поручи Милошевићу да склони руке с Косова. Окупљеним Албанцима обратио се и конгресмен Том Лантош, који је догађаје на Косову упоредио с тада актуелним демонстрацијама на

Информација о деловању АНЕ у САД и ангажовању америчких структура, 16. август 1987.

33 ДАМСП, ПА, САД (1989) 425423, Амбасада СФРЈ Вашингтон – ССИП-у, 14. јун 1989.

Тјенанмену. Реагујући на иступе говорника, окупљени Албанци су, према извештају југословенске амбасаде у Вашингтону, узвикивали парољу *Косово – република*.³⁴

Осим Американаца скупу се обратио и један проминентни хрватски емигрант. У питању је био Мате Мештровић, председник Хрватског народног вијећа, тада најутицајније организације хрватске политичке емиграције и син вајара Ивана Мештровића. Он је том приликом проценио да ће Хрватска бити следећа „жртва српског национализма“.³⁵ Наступ Мештровића на скупу албанских политичких емиграната у Њујорку није представљао новост. Радило се о једном од многих индикатора већ уходане сарадње хрватских и албанских емигрантских групација. Организација Призренска лига је још раније била у комуникацији с хрватском политичком емиграцијом.³⁶ Само Хрватско народно вијеће је још крајем седамдесетих година настојало да успостави односе с албанском емиграцијом, а тражило је и начине да се Албанци у емиграцији и материјално помогну. У време великих албанских протеста на Косову 1981. године било је организовано неколико заједничких протеста хрватске и албанске емиграције. На протесту у Паризу су се, поред застава са исцртаном картом Велике Албаније, могле видети и заставе НДХ.³⁷

34 Исто.

35 Исто. О Мештровићу и Хрватском народном вијећу видети у: Petar Dragišić, „Hrvatska politička emigracija i Jugoslavija početkom osamdesetih godina. Pripreme za konačni obračun“, *Istorija 20. veka* 2/2020, 203–218.

36 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији*, 334.

37 Dragišić, „Hrvatska politička emigracija“, 203–218.

Ова албанско-хрватска сарадња настављена је и наредних година. Мештровић је током 1982. године учествовао на више скупова Албанаца у САД, исте године формиран је у Детроиту „Албанско-хрватски савез“, у који су ушле три хрватске емигрантске организације и албански Бали Комбетар.³⁸ До Београда су стизале и информације да хрватска и албанска емиграција планирају заједничке терористичке ударе.³⁹

Хрватска емиграција и група америчких конгресмена и сенатора нису били једини савезници албанских емигрантских организација. Поједини извори указују на чињеницу да је иза албанских политичких фактора стајала једна далеко моћнија структура. Већ поменута Призренска лига била је повезана са тајном службом ЦИА, али и појединим западноевропским тајним службама.⁴⁰ У једном документу Савезног секретаријата за иностране послове осуђен је толерантан став западних земаља према деловању албанске политичке емиграције (толерисање демонстрација Албанаца, напада на југословенске клубове...), али је и подвучена снажна улога америчке и других западних обавештајних служби у функционисању албанске емиграције. Наглашено је да се америчка обавештајна служба „највише уградила“ у албанску емиграцију, те да одређује правце њеног

38 Ристановић, *Косовско питање*, 284.

39 Dragišić, „Hrvatska politička emigracija“, 214.

40 Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији*, 334; Ристановић, *Косовско питање*, 287. О повезаности америчког безбедносног апарата с албанском емиграцијом у почетној фази Хладног рата: Вукадиновић, „Делатност албанске емиграције“, 240–243.

деловања. Посебно је поменут утицај америчког обавештајног фактора на деловање Националног комитета Слободна Албанија, Призренске лиге, Бали Комбетара, Regiment Shqiptare. Констатовано је да на сличан начин на албанску емиграцију утичу и друге западне обавештајне службе.⁴¹ Почетком 1990. године Савезни СУП је у једној анализи стања на Косову подвукао да су „стране службе“ повезане како с албанском емиграцијом, тако и с албанским сепаратистима на Косову.⁴² Снажан утицај на леве групације албанске емиграције имала је, према југословенским изворима, албанска обавештајна служба.⁴³

Доступни извори и литература показују да је осамдесетих година напет однос између Београда и албанске политичке емиграције све више добијао још једног актера. Упадљив циљ албанских емиграната све више је било интернационализовање косовског питања. То је рађено најчешће лобирањем, као и другим пропагандним акцијама (петицијама, демонстрацијама, медијским кампањама). Осим тога, све већа заинтересованост Запада, а посебно САД, за албанско односно косовско питање, додатно је отежавала српску и југословенску позицију на Косову. Тако се српско-албанска конфронтација постепено претварала у срп-

41 АЈ, 803–1790, ССИП, Активност непријатељске емиграције албанског порекла, 11. март 1983.

42 АЈ, 803–1805, ССУП, Стање безбедности у САП Косово и процена даље ситуације, 28. јануар 1990.

43 АЈ, 803–1844, СИД, Информација. Нека сазнања СИД-а о активности албанске непријатељске емиграције у спреси са АЛОС према нашим грађанима у иностранству, 10. јун 1985.

ско-амерички сукоб око Косова и то ће од почетка деведесетих давати основни тон косовском питању.

Резиме

Током периода Хладног рата југословенски режим водио је тешке борбе с емигрантским групама, које су настојале да дестабилизују стање у Југославији и остваре своје политичке циљеве. Посебно утицајне биле су групације хрватских, српских и албанских политичких емиграната. Оне су се на различите начине бориле против југословенског система, при чему су примењивали и најрадикалнија средства.

Албанска политичка емиграција на Западу била је прилично хетерогена. Њу су, поред десних – националистичких, чиниле и леве – марксистичко-лењинистичке групе, које су нарочито осамдесетих година постајале све моћније.

Током осамдесетих година албански политички емигранти нису често користили насилна средства у борби за своје циљеве. У фокусу албанских емиграната тада је био покушај интернационализовања косовског питања. То је рађено најчешће лобирањем, као и другим пропагандним акцијама. Ове активности албанске емиграције биле су посебно интензивне у Сједињеним Америчким Државама, па је у другој половини осамдесетих година албанска емиграција успоставила снажне позиције у Представничком дому и Сенату.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 803, Predsedništvo SFRJ
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva
- Arons, Mark, Džon Loftus. *Pacovski kanali*. Banjaluka: Apis, 2012.
- Bošković, Milo. *Šesta kolona. Nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb: Birotehnika; Novi Sad: Dnevnik, 1985.
- Cvetković, Srđan. „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija“. *Istorija 20. veka* 2/2014.
- Dragišić, Petar. „Hrvatska politička emigracija i Jugoslavija početkom osamdesetih godina. Pripreme za konačni obračun“. *Istorija 20. veka* 2/2020.
- Dragišić, Petar. *Ko je pucao u Jugoslaviju. Jugoslovenska politička emigracija na Zapadu 1968–1980*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019. (Cyrillic)
- Dragišić, Petar. “Operation Phoenix in Yugoslavia in the Summer of 1972 and Yugoslav-Austrian Relations“. *Tokovi istorije* 3/2018.
- Hockenos, Paul. *Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars*. Ithaca&London: Cornell University Press, 2003.
- Jareb, Mario. „Hrvatska politička emigracija 1928–1990“. *Hrvatska politika u XX stoljeću*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2006.
- Perušina, Valentina. „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“. *Polemos* 1–2/2019.
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje 1974–1989*. Beograd: Prometej, Novi Sad: Informatika, 2020. (Cyrillic)
- Spasić, Božidar. *Lasica koja govori. Osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*. Beograd: Knjiga komerc, 2000.
- Vukadinović Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut, 2022. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Delatnost albanske emigracije na Zapadu prema pitanju Kosova i Metohije (1945–1969)“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* 2/2021. (Cyrillic)

Summary

Petar Dragišić

ORGANIZATIONS OF ALBANIAN ÉMIGRÉS IN THE 1980S

Abstract: The article deals with the activities of Albanian émigrés in the 1980s. It analyzes the organizations of Albanian émigrés, their ideas and goals, as well as the main forms of their activities. The article is largely based on documents from Belgrade archives as well as on relevant literature on Kosovo and emigration issues.

Keywords: Albanian émigrés, Kosovo, Yugoslavia, 1980s

During the Cold War period, the Yugoslav regime engaged in fierce struggles with emigrant groups that sought to destabilize the situation in Yugoslavia and achieve their political goals. Particularly influential were the groups of Croatian, Serbian, and Albanian émigrés. They fought against the Yugoslav system in various ways, often employing the most radical methods.

Albanian diaspora in the West was quite heterogeneous. In addition to right-wing nationalist groups, there were also left-wing, Marxist-Leninist organisations, which became increasingly powerful in the 1980s.

During the 1980s, Albanian émigrés did not often resort to violence in their struggle for their goals. The focus of Albanian émigrés at that time was the attempt to inter-

nationalize the Kosovo issue. This was primarily done through lobbying and other propaganda actions. These activities of Albanian émigrés were particularly intense in the United States. Consequently, in the second half of the 1980s, Albanian émigrés established strong positions in the House of Representatives and the Senate.